

Людмила Коваленко,
викладач кафедри методики мов та літератури
ІППО КУ імені Бориса Грінченка.

Есе як ефективний вид навчальної роботи

Чому говоримо про есе, якщо його немає в програмі з української мови? Навіщо відволікати вчителя від виконання і так перенасиченої навчальним матеріалом програми?

Дійсно, у програмі не заплановано навчання писати есе, і все ж... Час потребує виховання активної особистості, яка вмє не тільки знайти інформацію, а й грамотно, зв'язно, логічно, дохідливо й красиво сформулювати свою думку з будь-якого питання. Найвдалішим жанром письмової роботи в цьому сенсі є есе. Такий спосіб контролю знань усе частіше сприяє розвитку креативних умінь учнів, а отже, учитель має взяти його в арсенал своїх методичних секретів.

Есе (від фр. «essai», англ. «essay», «assay» — спроба, нарис, лат. «exagium» — зважування) — це прозовий твір-міркування, у якому автор висловлює свої погляди на проблему чи думки з приводу спірного питання, не претендуючи на вичерпне висвітлення теми. Есе виражає суб'єктивні враження.

Навчаючи школярів писати есе, учитель розвиває їхнє самостійне творче мислення. Писати есе корисно, тому що цей вид роботи навчає школярів чітко й грамотно формулювати власні думки, структурувати інформацію, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, відточувати стиль письма тощо. «На відміну від інших методів контролю й перевірки знань, метою есе є діагностика продуктивної, творчої складової пізнавальної діяльності, котра припускає аналіз інформації, його інтерпретацію, побудову міркувань, порівняння фактів, підходів й альтернатив, формулювання висновків, особисту оцінку автора й т.п.» [5].

Жанр есе передбачає свободу творчості. Есе може бути написане про що завгодно і як завгодно, головна вимога — виразити своє «Я», свої думки, почуття, ставлення до світу. Есе дає учневі простір для викладу думок, не обмежує композиційними, змістовими чи стилістичними рамками. Жоден інший вид письмових робіт у шкільній практиці не має таких переваг.

Окреслимо відмінності есе від інших жанрів учнівських письмових робіт:

Особливості деяких видів письмових робіт	Особливості есе
<p>Твір на літературну тему Аналіз художнього твору поєднано з власними роздумами. Учень часто залежний від чужих інтерпретацій тексту, робота зводиться переважно до переказування чужих думок</p>	<p>Яскраво виражена <i>авторська</i> позиція. Щоб виразити себе, автор есе наводить багато прикладів, проводить паралелі, добирає аналогії; використовує асоціації, символи, робить непередбачувані висновки, тож виникають несподівані повороти думки</p>
<p>Роздум: строго визначена структура висловлення: теза, аргументи, висновок</p>	<p>Вільна композиція. Стилю притаманні легкість, ефект розмови із співбесідником, образність, афористичність</p>
<p>Оповідання: мета — зображення певної події, наявність сюжету й вигаданих або справжніх героїв</p>	<p>Мета — інформація чи інтерпретація, інформування про ідеї, пояснення і переконання, а не переказування подій чи ситуацій; немає вигаданих персонажів і сюжету</p>
<p>Реферат: можлива компіляція досить великих уривків з авторських робіт з посиланнями на джерела</p>	<p>Ексклюзивна робота, у якій автор висловлює СВОЮ точку зору</p>
<p>Нарис: у центрі — певна подія, яка справила сильне враження на автора</p>	<p>У центрі — суб'єктивна точка зору на проблему, подію чи ситуацію, яку автор описує чи аналізує</p>

Але написати есе не означає писати будь про що. Передовсім необхідно правильно обрати тему. Вона має бути сформульована у формі проблемного питання й повинна спонукати учнів до роздумів.

Правильно написати есе означає:

- чітко, логічно, переконливо, цікаво й образно висвітлити проблему;
- проявити свою особистість, що насамперед означає висловити оригінальні ідеї та нестандартний погляд на проблему;
- не соромитися бути собою;

- уникати загальників, добирати найцікавіші, найсоковитіші *конкретні* приклади, не забувати про деталі й не ховатися за шаблонами;
- обрати цікаву форму викладу, щирий тон — не офіційний, але й не надто фамільярний.

Щодо композиції есе є різні думки. Одні джерела вказують, що такий текст є довільним за формою: «Ефект жанрової свободи створюється відсутністю жорстких композиційно-мовленнєвих схем. Рух думки невимушений, з частими переходами від конкретного до абстрактного, що неминуче розсуває горизонт дослідження в ім'я пошуку істини. Єдність же цілого досягається кожним автором за непрогнозованою схемою, хоча в підсумку можна говорити про композиційно-мовленнєву гармонію, відмінну од інших жанрів» [1].

Дехто з авторів наполягає на наявності певних обов'язкових елементів есе:

1. Вступу, у якому необхідно обґрунтувати вибір теми, правильно сформулювати проблему. Іншими словами, перший абзац має пояснювати, про що йтиметься в роботі.
2. Основної частини, у якій відбувається розгортання думки з приводу проблеми, аналізується питання й аргументуються думки. У цій частині учень може довільно використовувати матеріал, але він має бути підпорядкований внутрішній логіці викладу думок.
3. Узагальнення й аргументованих висновків відповідно до теми.

Обсяг есе вчитель не повинен регламентувати: він може бути від кількох абзаців до кількох аркушів.

Для ознайомлення учнів зі зразками есе можна запропонувати їм прочитати кращі зразки української есеїстики:

«Вечірні розмови» М. Рильського, «Неложними устами П. Загребельного», «Духовний меч» І. Драча, «Тричі мені являлася любов» Р. Горака, «Страсті за націоналізмом» Я. Грицака; «Шевченко, якого не знаємо» Г. Грабовича, «Моя Леся Українка» Н. Зборовської, «Шлях аріїв» Ю. Канигіна, «Введення у Бу-Ба-Бу» В. Неборака, «Хроніки від Фортінбраса» О. Забужко, «Знаки часу» І. Кошелівця. Не можна також не згадати про таких видатних есеїстів, як Ю. Шерех, І. Дзюба, В. Стус.

Як зразок з учнями старших класів можна опрацювати есе М. Рябчука «Від Малоросії до Індоевропи: українські автостереотипи» (скорочено).

Микола Рябчук

ВІД «МАЛОРОСІЇ» ДО «ІНДОЄВРОПИ»: українські автостереотипи

В українській культурі два основні автостереотипи — гіпертрофовано негативний і гіпертрофовано позитивний — є закономірним продуктом колоніальної й антиколоніальної свідомості. Зрозуміло, що жодне примирення, жоден діалог між цими двома підходами неможливий. На рівні ідеології маємо непримирених антагоністів, вплив яких спрямовується не так одне на одного (це практично неможливо), як на носіїв доідеологічної і, в нашому випадку, донціональної свідомості — всіх отих «тутешніх», яким, за їхніми висловами «всьо равно, на каком языке разговаривать» і з яким народом себе ідентифікувати.

Слід, однак, пам'ятати, що це «всьо равно» не зовсім щире — більшість «тутешніх», попри формально задекларовану амбівалентність, цілком однозначно схиляється до «язика общепонятного», а не «местного». Фактично, оте «всьо равно» є не причиною їхньої колоніальної, «малоросійської» самоідентифікації, а її наслідком, своєрідним виправданням капітуляції перед неусвідомленим натиском могутніх асиміляційних механізмів. Формула «всьо равно», по суті, лише камуфлює доволі малопривабливий з етичного погляду факт ренегатства — зречення пригнобленого народу на користь пануючого, втечу від упослідженої мови й культури до мови й культури домінуючої. Натомість твориться реальність міфологічна: формула «всьо равно» якраз і є фундаментальною константою цієї реальності, як, зрештою, й інша камуфляжна формула: «русские і українці — это ж одно і то же», «это почти один народ».

Це не лише давало антиколоніальній ідеології певні шанси й певну соціальну базу, а й вражаючим чином перешкоджало остаточному перетворенню «безперспективних» українців у «перспективних» росіян, «зачучверених хохлів» — у «інтернаціональних руських». Психологія малороса драматично розчахувалась між підсвідомим потягом до «свого» і неусвідомленою, але повсякденно засвоюваною від колонізаторів зневагою до того ж таки «свого», ненавистю до всякого «свідомого українства», страхом перед щоденними образами й репресіями — на рівні павловських собак, у яких за допомогою цукру й електроструму формують потрібні умовні рефлекси.

«Малоросійство» якраз і стало наслідком цього розщеплення, драматичного роздвоєння колективної психіки, коли мільйони «местних» уже не наважуються ототожнити себе з Україною й українством, але й не наважуються цілковито цього українства зректись, беззастережно ототожнившись із Росією і російським/советським народом. З цієї трагічної етнічної шизофренії власне й походить оте компромісно-курйозне «ми не рускіє і не українці, ми одесіти, кієвляне, донбасци»; звідси й оті анестезійні формули «всьо равно» і «почті один народ».

Кілька років тому український культуролог Олександр Гриценко зробив досить цікаву спробу перенести класичний фрейдівський поділ психічної особистості («ід», «его» і «супер-его») на колективну свідомість етносу. При

цьому під «ід» він розумів «найраніший, первинно-материнський, несвідомий складник, що його спонтанні пориви визначаються не свідомим патріотизмом, а «нутряним» потягом до «свого, рідного».

Сама по собі наявність українського «ід» робить людину іще не українцем і навіть не «малоросом», а лише «тутешнім», закоріненим в українському ґрунті. Багато хто, мабуть, помічав, що навіть неукраїнці, зрослі на Україні, часто лише побіжно знайомі зі «справжньою» українською мовою та культурою, тим не менше підсвідомо вважають «своїми» саме українські народні пісні, саме українські краєвиди зрештою — українські вареники та сало, а не «національно близькі» берізки та щі. Далі йде русифіковане «его», шкаралуща російської освіти, наслідок потужного впливу російської культури, не лише офіційно нав'язуваної, а й справді багатой і розмаїтої... Як бачиться, взаємини «українського ід» та «русифікованого его» цілком вкладаються у класичну фрейдівську схему: «его» мусило гасити всі підсвідомі чи напівусвідомлені потяги «ід» до «рідного, українського», аби не наразити свого носія на поважні неприємності... Саме активність «русифікованого его» врятувала життя багатьом українцям... А якщо хтось не врятувався, то винуватити треба надто впливове «свідомо-українське супер-его».

Зняття всіх окреслених вище суперечностей можливе, вочевидь, лише в рамках постколоніальної культури, постколоніального суспільства, що, на думку ряду дослідників, витворюються тепер в Україні. Ідеться про визнання себе спадкоємцями обох спадщин: колоніальної й антиколоніальної, і про вироблення нової ідентичності не на основі беззастережного схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної.

І колоніальна, й антиколоніальна спадщина повинні лишитись в історії — з належними їм оцінками. Не «актуалізувати» одну з них і не «продовжувати її традиції в сьогодні», а лише взяти з обох необхідні уроки й зробити необхідні висновки — ото, здається, й усе, чого вимагає постколоніальний підхід. Це досить мало і водночас багато: бо ж ідеться про демістифікацію історії і тверезий, реалістичний погляд на сьогодні, викриття одних міфів і вироблення імунітету до інших, протилежних.

Щодо нашої конкретнішої проблеми — етнічних автостереотипів, то тут, думається, слід вчасно відмовитися від спокуси вибивати клин клином — замінити гіпертрофовано-негативний автостереотип гіпертрофовано-позитивним. Для українців подолання обох автостереотипів є досить складною справою, оскільки Україна ще не стала ані справді плюралістичним відкритим суспільством, ані справді постколоніальною державою: у ній і досі химерно поєднується чимало рис неокolonіалізму, самоколоніалізму і внутрішнього колоніалізму. Негативний автостереотип і далі підживлюється колишньою метрополією через спільний (великою мірою) інформаційний і культурний простір, а також через колишню колоніальну адміністрацію, яка залишилася практично незмінною, попри формальну зміну вивісок і прапорів, а головне — негативний автостереотип має колосальну історичну й психологічну інерцію і досить успішно

репродукується самим малоросійським обивателем. Усе це, в свою чергу, провокує ще більшу гіпертрофію позитивного автостереотипу, творці якого мають нарешті змогу пропагувати погляди вільно. Суспільство формально стає начебто реалістичнішим, однак плюралізм, не підкріплений характерною для західних демократій толерантністю і правовою свідомістю, робить суспільство ще більш конфронтаційним і ксенофобським.

Постколоніальний підхід у такій ситуації виглядає доволі проблематичним, оскільки його прихильники закономірно опиняються в стані конфронтації і з творцями колоніальних і з творцями антиколоніальних стереотипів. А тим часом принциповою рисою і, сказати б, метою постколоніального підходу є його послідовна неконфронтаційність, його намагання стати й поставити інших над поєдинком. Це вкрай важко робити, коли поєдинок іще не закінчився, але це, можливо, єдиний шанс закінчити його більш-менш щасливо.

Учитель зверне увагу учнів, що для стилю есе М. Рябчука характерні:

- **парадоксальність:** «На рівні ідеології маємо непримиренних антагоністів, вплив яких спрямовується не так одне на одного (це практично неможливо), як на носіїв доідеологічної і, в нашому випадку, донаціональної свідомості — всіх отих «тутешніх», яким, за їхніми висловами «всьо равно, на каком языке разговаривать» і з яким народом себе ідентифікувати». «Психологія малороса драматично розчахувалась між підсвідомим потягом до «свого» і неусвідомленою, але повсякденно засвоюваною від колонізаторів зневагою до того ж таки «свого»... «Багато хто, мабуть, помічав, що навіть неукраїнці, зрослі на Україні, часто лише побіжно знайомі зі «справжньою» українською мовою та культурою, тим не менше підсвідомо вважають «своїми» саме українські народні пісні, саме українські красвиди зрештою — українські вареники та сало, а не «національно близькі» берізки та щі.»; «Ідеться про визнання себе спадкоємцями обох спадщин: колоніальної й антиколоніальної, і про вироблення нової ідентичності не на основі беззастережного схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної».
- **протиставлення:** «...засвоюваною від колонізаторів зневагою до того ж таки «свого», ненавистю до всякого «свідомого українства», страхом перед щоденними образами й репресіями — на рівні павловських собак, у яких за допомогою цукру й електроструму формують потрібні умовні рефлекси
- **вживання наукової термінології:** амбівалентність, гіпертрофований, постколоніальний, ксенофобський, демістифікація, плюралізм, авто стереотип тощо;

- **інтерпретація ідей інших науковців:** «Кілька років тому український культуролог *Олександр Гриценко* зробив досить цікаву спробу перенести класичний *фрейдівський* поділ психічної особистості («ід», «его» і «супер-его») на колективну свідомість етносу»;
- **іронія, сарказм:** : вплетення в тканину тексту російських фраз, записаних по-українськи: «русские і українці — это ж одно і то же», «это почті одін народ»; «ми не рускіє і не українці, ми одесіти, ківляне, донбасци»; звідси й оті анестезійні формули «всьо равно» і «почті одін народ»;
- **метафори:** «трагічної етнічної шизофренії», «зачучверені і хохли», «взаємини «українського ід» та «русифікованого его» цілком вкладаються у класичну фрейдівську схему»;
- **неологізми:** самоколоніалізм;
- **символізація:** «українські вареники та сало, а не «національно близькі» берізки та щі»; «попри формальну зміну вивісок і прапорів»;
- **афоризми:** «З цієї трагічної етнічної шизофренії власне й походить оте компромісно-курйозне «ми не рускіє і не українці, ми одесіти...», «плюралізм, не підкріплений характерною для західних демократій толерантністю і правовою свідомістю, робить суспільство ще більш конфронтаційним і ксенофобським».

Насамкінець зазначимо, що написання есе, як і будь-яку іншу навичку, формують через багатократні тренування. Пропонуйте своїм учням невеличкі есе в класі, давайте завдання додому, і Ваші вихованці відточать стиль і набудуть майстерності виразити себе в майбутньому житті.

Джерела:

1. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр:
http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/balaklitsky/balaklitskij_metod.pdf
2. Глазова О. П. Есе як вид роботи з розвитку писемного мовлення школярів:
http://www.ippo.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2010/0829/4/6.doc
3. Шендеровський К. С. Як написати успішне есе. Методичні рекомендації до написання есе:
4. http://journlib.univ.kiev.ua/ese_gol_2.doc

5. Нетрадиційні інструменти есе портфоліо тощо оцінювання навчальних результатів
http://pda.coolreferat.com/id=52021_часть=6
6. Микола Рябчук. Від Малоросії до України. <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r11.html>

Поради, як написати есе:

<http://www.psychologia.net/esse.htm>

<http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=fdd20527-e980-4caf-bdbf-b7fcc1eff5cb>

<http://www.publiclibrary.ru/readers/otlichnik/learn-kak-napisat-esse.htm>

<http://www.scribd.com/doc/4228278/Kak-napisat-esse>

<http://www.mbastrategy.ua/content/view/76/46/>